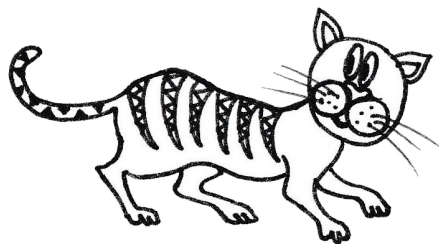
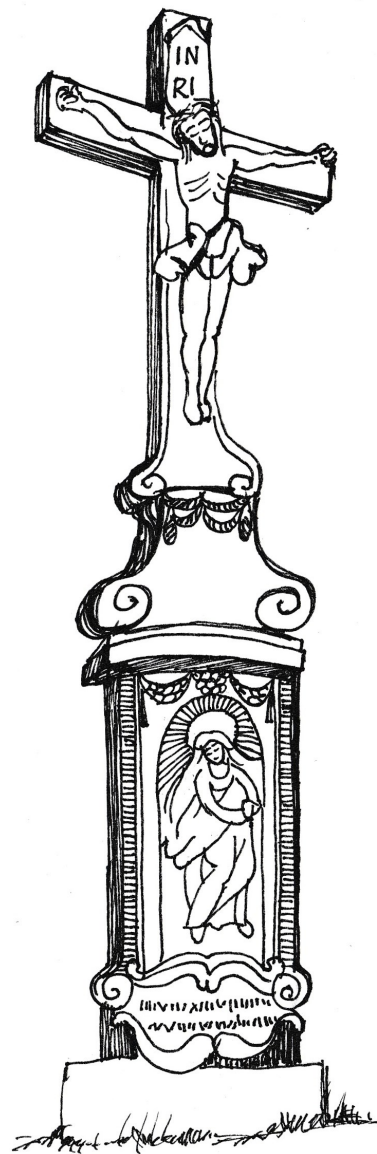

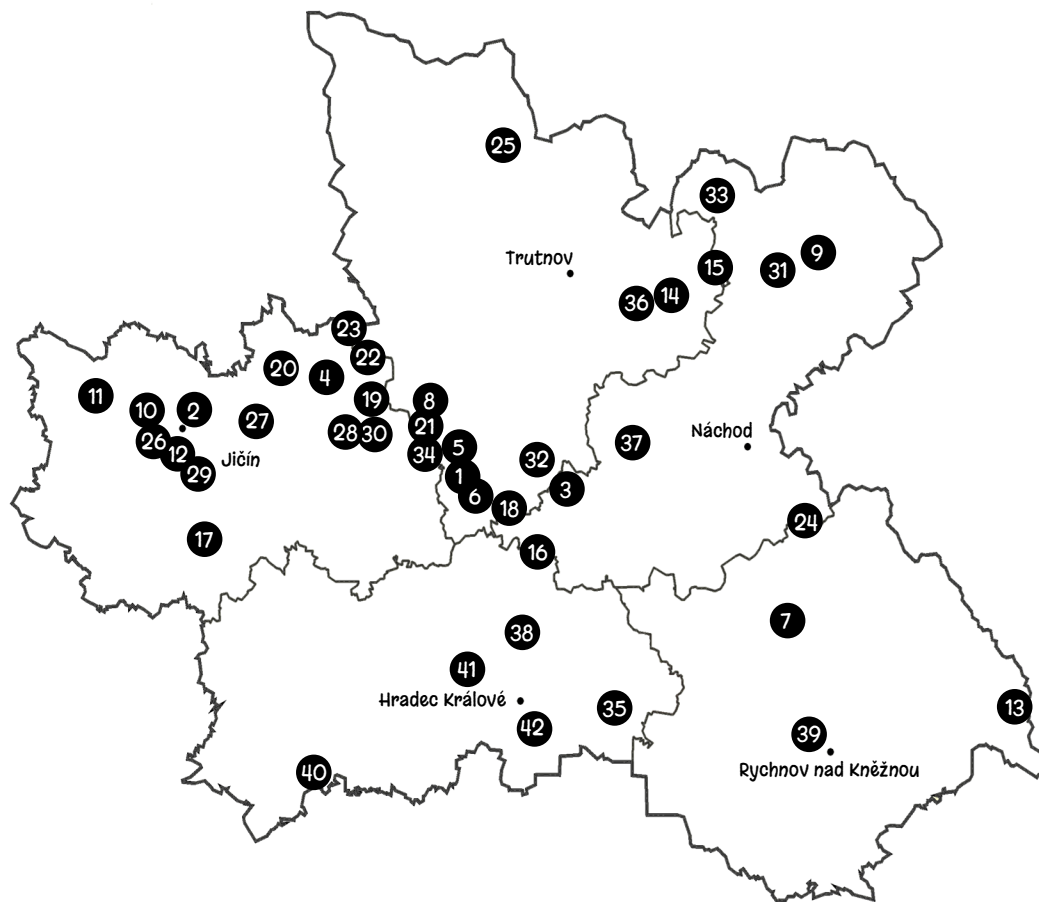
HONZÍKŮV PRŮVODCE PO VÝCHODNÍCH ČECHÁCH

DROBNÉ PAMÁTKY
V KRAJINĚ

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ

- 1 Kříž v Bílých Poličanech
- 2 Kříž Na Vrchách u Jičína
- 3 Kříž u Založova
- 4 Smírčí kříž v Přibyslavi
- 5 Smírčí kříž v Zábřezí
- 6 Smírčí kříž v Sedleci
- 7 Zámek Skalka v Podbřezí
- 8 Kaplička v Zadní Zvčině
- 9 Kaple Panny Marie Sněžné na Hvězdě
- 10 Kaple sv. Anny v Ostružně
- 11 Výklenková kaple v Lavici u Sobotky
- 12 Kaple u Šlikovy Vsi
- 13 Kaple ve Vrchní Orlici
- 14 Kaple v Malých Svatoňovicích
- 15 Socha sv. Jana Nepomuckého v Jívce
- 16 Kostel sv. Václava na Chloumku u Habřiny
- 17 Zvonice v Češově
- 18 Zvonice v Chotěborkách
- 19 Zvonička v Bukovině u Pecky
- 20 Zvonička v České Proseči
- 21 Kaple v Úhlejově
- 22 Křížová cesta u kostela v Peccce
- 23 Křížová cesta ve Zlatnici
- 24 křížová cesta v Rokoli
- 25 Křížová cesta v Temném Dole
- 26 Boží muka v Podhradí
- 27 Boží muka v Úlibicích
- 28 Hraniční kámen v Lázních Bělhrad
- 29 Mariánský sloup ve Starém Místě
- 30 Zvonička se sochou sv. Jana Nepomuckého v Brtvi
- 31 Skalní reliéf Samaritánky u Žďáru nad Metují
- 32 Braunův Betlém u Kusu
- 33 Křížová cesta v Dolním Adršpachu
- 34 Mostek v Miletínských Lázních
- 35 Inundační most u Krňovic
- 36 Krytá lávka v Suchovršicích
- 37 Milník v Chvalkovících
- 38 Milník v Předměřicích nad Labem
- 39 Pyram v Lokotu
- 40 Pomník padlým v Klamoši
- 41 Pomník 8. pluku polních myslivců v lese Svíb
- 42 Vyhlička ve Vysoké nad Labem

Kde jsi doma? Označ si místo na mapě.

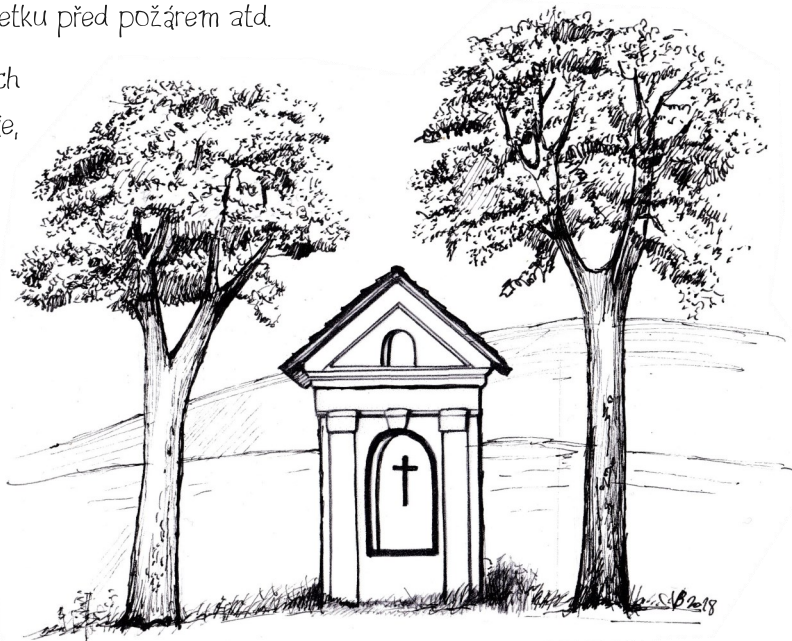
.....

DROBNÉ PAMÁTKY – CO TO JE?

Drobné památky – křížky, kapličky, zvoničky, smírčí kříže, mílníky a ukazatele cest, sochy světců, skalní reliéfy s náboženskými motivy, svaté obrázky a další pamětihodnosti – jsou projevem duchovního života a naplňování každodenních potřeb našich předků. Vidáme je nejen u cest a na návrších v krajině, ale i ve městech a vesnicích. Za některými památkami je ukrytý příběh, u některých důvody jejich vzniku upadly v zapomnění. V tomto sešitu najdete ty druhy památek, které ve venkovské krajině uvidíte nejčastěji.

Tyto památky jsou nositeli informací o životě minulých generací a významných událostech. Často odrážejí potřeby a přání člověka a společnosti. Byly umísťovány do krajiny soukromými dárci, kteří projevovali svou zbožnost, poděkování za uzdravení své rodiny nebo někoho blízkého, někdy byly vytvářeny na místě zázraku nebo v místech, kde bylo třeba zvláštní ochrany. Se sochou sv. Jana Nepomuckého se setkáváme u mostků přes řeku nebo potok, sv. Antonín se nachází u cest pro bloudivší pocestné. Památky někdy zachovávaly i vzpomínku na tragickou událost nebo naopak byly projevem vděčnosti Bohu za pomoc. Ke zřízení drobné památky vedlo přání buď jednotlivce nebo i skupiny lidí, např. obyvatel města nebo vesnice za uchování zdraví, odvrácení nemoci (moru), zachování majetku před požárem atd.

Při zkoumání jejich vzniku a hledání jejich dřívější podoby nám pomáhají fotografie, staré obrazy, kroniky, pamětní knihy nebo vyprávění předávané z pokolení na pokolení. Na křížích a sochách bývá datum jejich postavení nebo opravy vyryt nebo vytesán.

DROBNÉ PAMÁTKY V KRAJINĚ

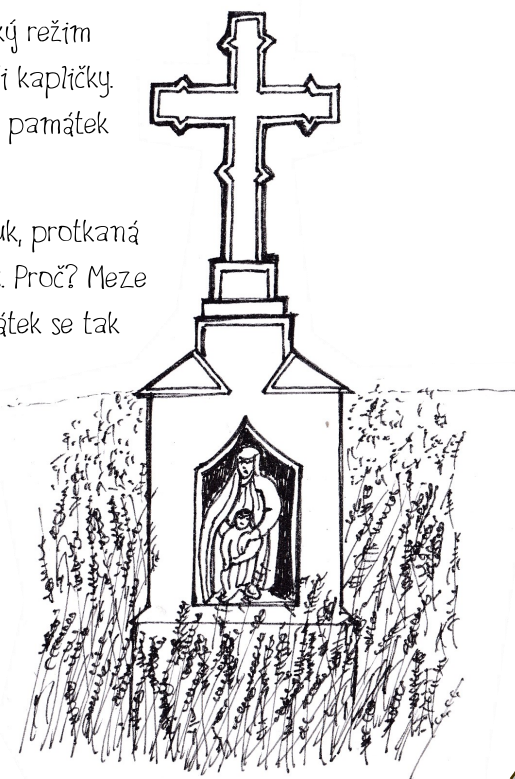
Krajina našeho území je bohatá na množství drobných sochařských a stavebních památek, které mají většinou náboženský původ a souvisí s křesťanskou vírou. Ta se u nás šířila od 1. století a postupně nahradila předchozí pohanské vykládání světa. Řada křesťanských památek byla postavena na místě významných pohanských míst. Změnila jejich charakter, ale nadále zdůrazňovala jejich důležitost (například kaple u pramenů nebo kostely na místě dřívějších svatyň).

Největší bohatství dochovaných památek pochází z doby barokní, ze 17.-18. století. Období českého barokního umění ale přetrvávalo na venkově až do 2. poloviny 19. století. Na území Královéhradeckého kraje mělo zvláštní, osobitý, někdy i naivně půvabný přídech v tvorbě venkovských sochařů a kameníků.

Po 2. světové válce došlo k velkým společenským změnám. Komunistický režim nepodporoval projevy křesťanské víry, jako byla např. péče o křížky či kapličky. Proto je dodnes v naší krajině mnoho poškozených památek a řada památek zanikla.

Kolektivizace zemědělství proměnila krajinu. Pestrá mozaika polí a luk, protkaná sítí cest, mezí a remízků zmizela a krajina se stala hůře prostupnou. Proč? Meze a polní cesty byly rozorány, vznikla rozlehlá pole a louky. Řada památek se tak ocitla uprostřed polí, zvědavým lidem téměř nepřístupná.

Po roce 1989 se veřejnost začala opět intenzivně zajímat a starat o drobné památky. Při jejich objevování a opravách nám pomáhají staré fotografie, archivní mapy, kroniky. I v současných mapách najdeme mnoho pomístních názvů, které prozrazují historii místa – např. *u křížku* nebo *šibeniční vrch*

JAKÝ MATERIÁL SE POUŽÍVAL?

Území Královéhradeckého kraje je bohaté na pískovec, který se nachází zejména v okolí Jičína, Hořic a na Broumovsku. Pískovec je velmi dobře opracovatelný, a proto zde byla a dodnes je velmi bohatá sochařská činnost. Při procházení krajinou můžeme stále vidět vysoký počet kamenosochařských památek, které jsou do detailu propracované, často se jedná o sochy, bohatě tvarované kříže a do kamene vysekané nápisy. Dříve se používalo také dřevo, které ovšem není tak trvanlivé.

Jiné je to v oblastech, kde převládá žula a další tvrdé horniny, například v severozápadních Čechách a na Českomoravské vrchovině. Zde se tyto druhy kamene používaly především na zpevnění cest, dláždění a při stavbách. Jsou trvanlivé, ale obtížně opracovatelné, proto zde chybějí bohatě kamenicky opracovaná boží muka nebo kříže a téměř se nevyskytují figurální skulptury (sochy).

KDY DROBNÉ PAMÁTKY VZNIKALY?

Bohatství drobných památek dochované do dnešní doby má svůj původ už ve středověku a v počátku novověku. Románské, gotické a renesanční Čechy, tedy Čechy 11.–16. století, však nebyly plné soch a křížů, drobných památek. Řezbáři a především kameníci byli zaměstnáni při opevňování měst a hradů, klášterů a kostelů. Krajina obyvatelům sloužila především k zemědělství, chovu zvířat, lovu a dobývání nerostného bohatství. U významných cest se občas objevil památník, který byl spojený s neštěstím a nebo zázrakem, někdy byly také zavěšovány drobné sošky např. Panny Marie k prameništi vod na stromy nebo do výtlabu starých, odumřelých pahýlů stromů.

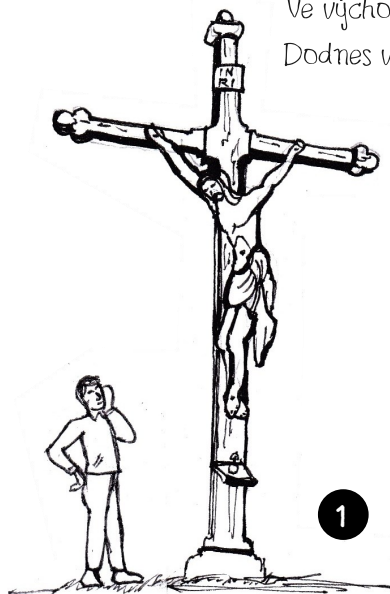
Krajina okolo měst a vesnic byla protkána pouze obtížně schůdnými cestami, někde stály jednoduché šibenice nebo kamenné sloupky s kaplicemi ve vrcholu. Většina drobných památek ve venkovské krajině východních Čech pochází až ze 17.–20. století, starších památek se dochovalo pomálu.

KŘÍŽE A KŘÍŽKY

Kříže v naší zemi jsou projevem křesťanské víry v Boha a jeho syna Ježíše Krista. Křesťanství se u nás šířilo od 9. století, většina dochovaných křížů ale pochází ze 17.–19. století. Najdeme je téměř všude – ve městech, vesnicích, v krajíně u křižovatek cest, na hranicích majetků či na jiných místech významných pro toho, kdo nechal kříž postavit.

Ve východních Čechách je většina křížků vytesána z pískovce.

Dodnes však najdeme i kříže dřevěné s malbou Krista na plechové desce. S rozvojem průmyslové výroby se během 19. století začaly objevovat kříže litinové, osazené na kamenném podstavci.

Na zadní straně křížků nebo na podstavcích často najdeš nápis o tom, kdo a kdy nechal křížek postavit a kdy ho opravili.

Podstavec tohoto křížku z konce 19. století je vysekaný z pískovce. Štíhlý kříž s postavou Krista je odlit z litiny a bývá natřený černou barvou.

3

U křížků bývají vysazeny stromy. Příchozím poskytují stín, slouží dobré orientaci v krajině a navíc vytvářejí pěkný vzhled místa.

Na mezi u cesty kdysi stával křížek z roku 1826. Nakresli si, jak mohl křížek i s podstavcem vypadat. Nezapomeň na letopočet a okolí křížku.

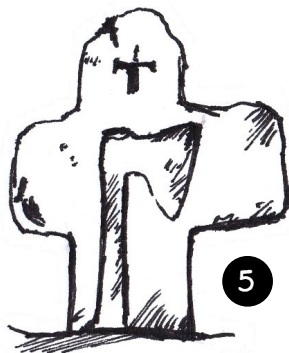
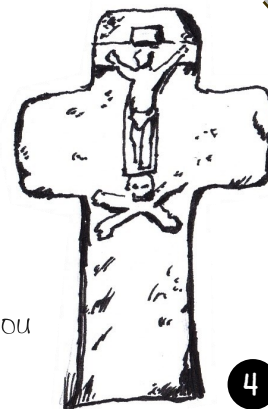
SMÍRČÍ KŘÍŽE

Z dopisu cizince, který navštívil Čechy v roce 1556: *...na cestách lesy, které se kdysi nazývaly Hercynský les, jsem spatřoval četné kamenné kříže s vytesanými meči, sekerami, dýkami.*

Ve středověku bylo vytesání a vztyčení kamenného kříže na místě, kde došlo ke zločinu zabítí nebo k neštěstí, jednou z forem jeho odčinění. Pachatel se tím usmířil s pozůstalou rodinou, a proto těmto kamenům říkáme smírčí kříže.

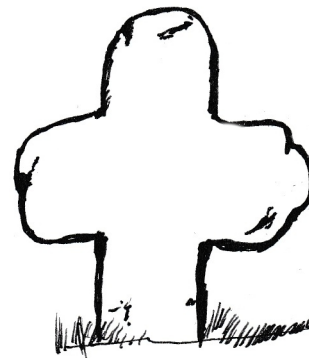
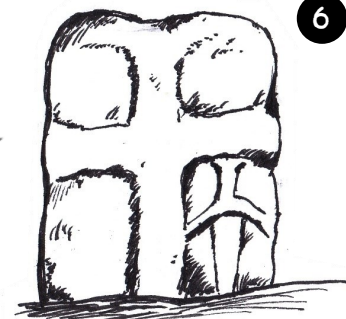
Stavění smírčích křížů ustává v 17. století, kdy byl za vraždu zaveden trest smrti a tradiční usmířování vymizelo.

V České republice můžeme ještě dnes vidět více než 3800 smírčích křížů a křížových kamenů.

Kameni, který není otesán do tvaru kříže, říkáme křížový kámen.

Zde byl někdo zabit sekerou.

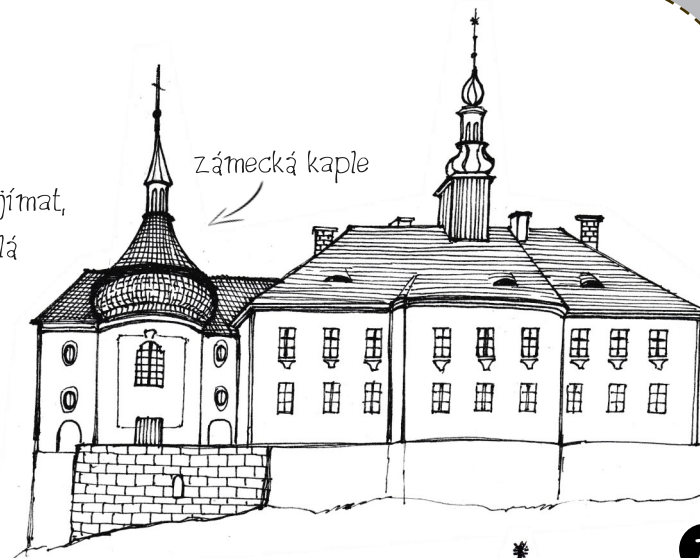

Tento smírčí kříž stojí na místě, kde ve 14. století chasník Janek zabil dýkou souseda. Vyobrazení dýky během staletí zaniklo, dokresli ji a pomoz Jankovi v odčinění jeho zločinu.

KAPLE A KAPLIČKY

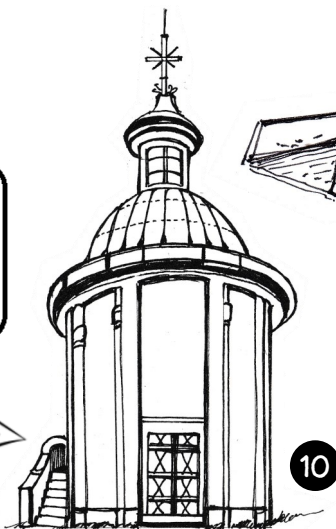
Kaple je malá křesťanská modlitebna, která slouží podobnému účelu jako kostel. Člověk v ní může rozjímat, modlit se k Bohu, nebo si jen odpočinout. Je to malá stavba, která se podobá kostelu. Má většinou jeden vnitřní prostor, v jehož závěru je oltář nebo alespoň zavěšený obraz se zobrazením svaté osoby, jíž je kaple zasvěcena.

Kaple jsou buď drobné samostatné stavby, nebo jsou součástí větších budov, jako jsou zámky, hrady, kostely anebo některé starší školy.

Tato kaple je jedinečná tím, že je k ní z venkovní strany přistavěná kazatelna pro bohoslužby pod širým nebem.

Viš, kde můžeš kazatelnu běžně vidět?

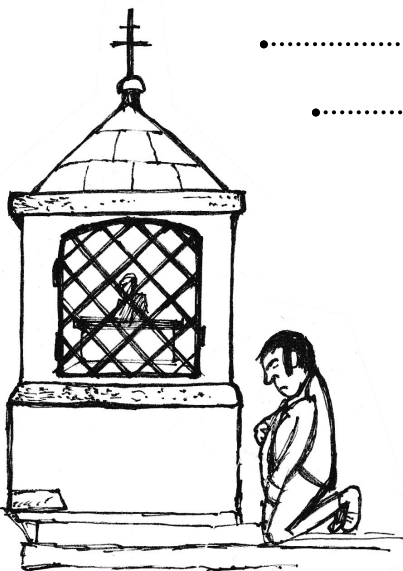

VÝKLENKOVÉ KAPLE

V krajině, ve vesnicích a občas i ve městech můžete najít i tak malé kaple, že v sobě mají jen výklenek pro zavěšení obrazu nebo umístění sochy světce. Říká se jim výklenková kaple a řidčeji také poklona. U takové kapličky se vše (bohoslužba, modlitba, sklonění se před Bohem či svatým na obrazu) odehrává venku.

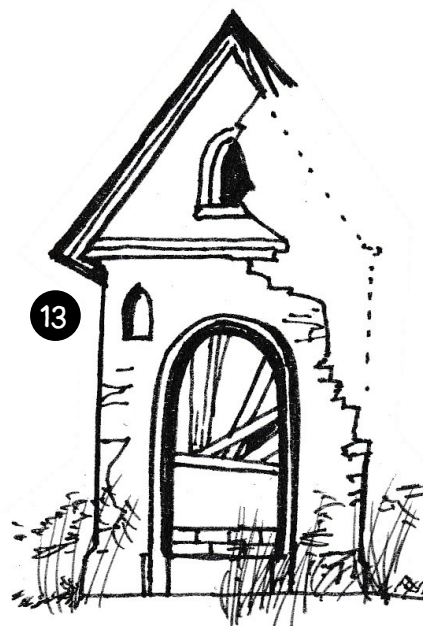

Proč myslíš, že se výklenkové kapli říká poklona?

.....

.....

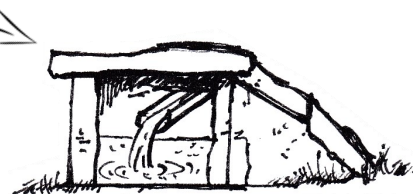

U polní cesty stojí výklenková kaplička, ale dlouho se o ni nikdo nestaral, až se zčásti rozpadla. Dokresli ji tak, aby ji podle toho mohli dostavět.

PRAMENY A PRAMENNÉ KAPLE

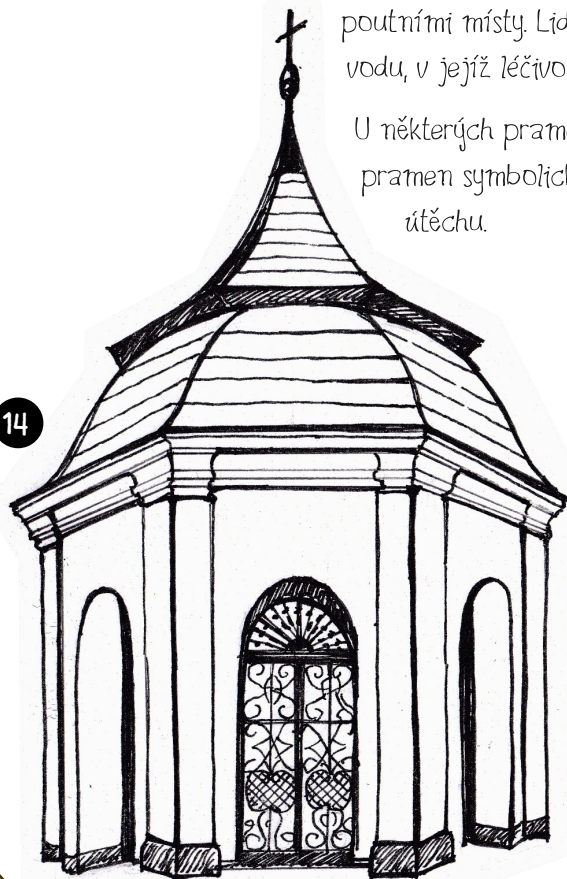
Lidé ke svému životu potřebují vodu. Proto odpradávná uctívají a chrání pramenná místa – studánky, kde ze země vyvěrá pitná voda. Nejdříve stavěli nad prameny přístřešky.

Nejpozději od 17. století začali především u pramenů, jejichž vodu považovali za léčivou či přímo zázračnou, stavět kaple buď přímo nad pramenem, nebo v jeho blízkosti.

Řada takových míst, spojených s příběhy o zázračném uzdravení, se stala poutními místy. Lidé sem přicházeli a dodnes přicházejí prosit o uzdravení a pro vodu, v jejíž léčivou sílu věří.

U některých pramenů lidé postavili sochu svatého, který pramen symbolicky chránil a příchozím poskytoval útěchu.

Zrovna tady v Malých Svatoňovicích není pramen na první pohled vůbec vidět, protože kaplička stojí přímo nad ním.

ZVONICE A ZVONIČKY

Zvonice jsou věžovité stavby, které ve své horní části nesou zvon nebo několik zvonů. Bud' jsou součástí dalších staveb, většinou kostelů, nebo stojí samostatně. Malým zvonickým říkáme zvoničky.

Zvonice stojí obvykle uprostřed vesnic, často na návsi, tak, aby byl zvuk zvonu slyšet po celé vsi. Zvonění bylo pro naše předky velmi důležité – svolávalo se jím k bohoslužbě nebo upozorňovalo na nebezpečí, nejčastěji na požár.

16

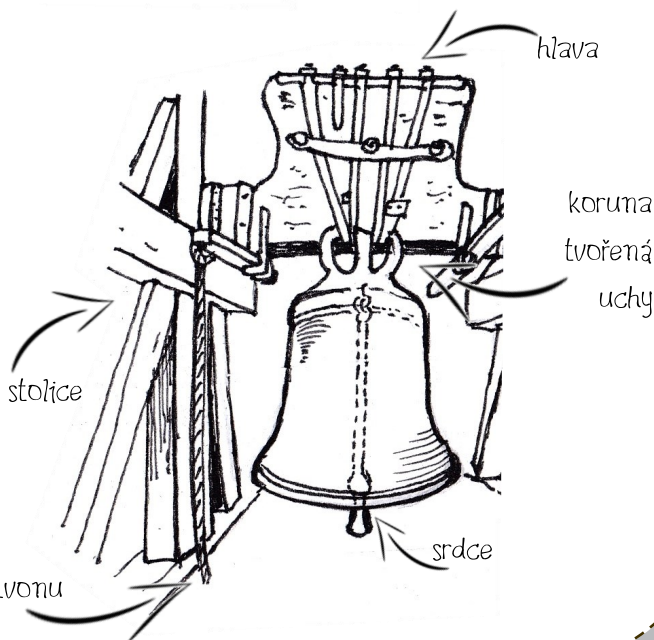

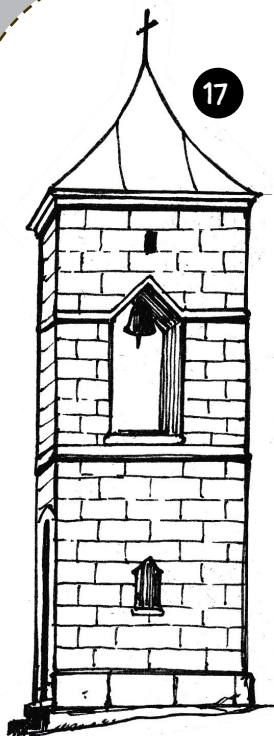
Proč jsou zvonice vysoké stavby a zvon je umístěn až v jejich horní části?

-
-

zvonová stolice

provaz k rozhoupání zvonu

Na venkově nacházíme většinou malé zvoničky, které nesou jeden zvon. Bývají součástí

kaple – věžička na střeše, nebo jsou to samostatné štíhlé stavby buď zděné, nebo dřevěné.

Nejjednodušší zvoničky jsou postaveny z kmene stromu, do jehož rozsochy je umístěn zvon, krytý stříškou.

Na návsi chybí zvonice.

Obyvatelé již společně koupili

zvon a chtějí postavit zvonici, aby na zvon vždy viděli. Nakresli pro ně návrh zvonice a nezapomeň na provaz, kterým zvoník stojící na zemi zvon rozhoupá.

Najdeš na obrázku zvoničku? Označ ji.

KŘÍŽOVÉ CESTY

Na svazích vrchů, často podél lesních cest, ale i kolem kostelů jsou dodnes dochovány křížové cesty, které pomocí výtvarného zpracování vypráví příběh Ježíšova utrpení. Ježíš prošel cestu z Jeruzaléma na vrch Golgotu nad městem, kde byl ukřižován. Malované desky, často i sochařská plastika

zpodobňují událost tohoto křesťanského

příběhu.

Zpravidla je zobrazeno čtrnáct zastavení, u každého se věřící zastavili s modlitbou. Na vrcholu křížové cesty bývá kříž nebo zobrazení kalvárie, výjev s Ježíšem na kříži, pod nímž stojí jeho nejbližší, Panna Maria a jeho oblíbený učedník sv. Jan Evangelista, někdy také Maří Magdaléna.

22

Kolik bývá zastavení křížové cesty?

.....

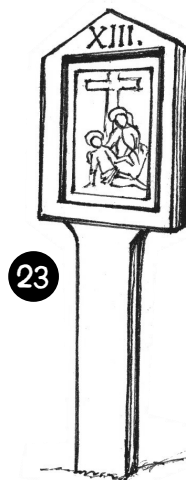
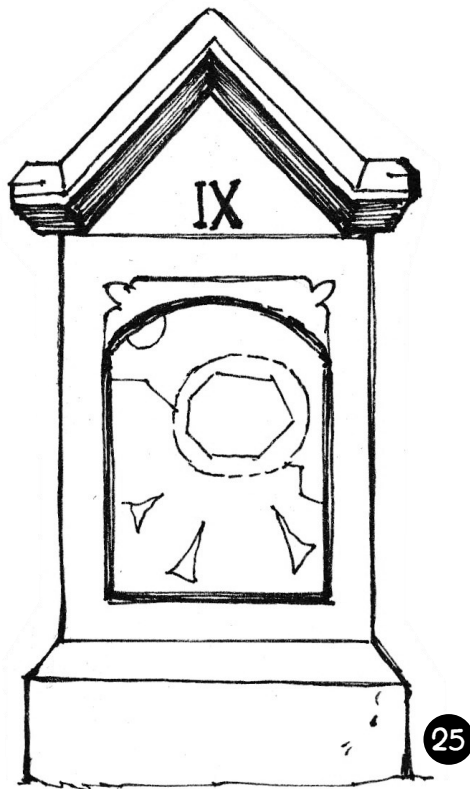
Kde jinde můžeš vidět křížovou cestu, než na volném prostranství v krajině?

.....

O křížové cesty lidé ve 2. polovině 20. století mnoho nepečovali, často jim to nebylo dovoleno; v posledních desetiletích proto obnovujeme i křížové cesty a rozkradená vyobrazení nahrazujeme novými.

V některých moderních vyobrazeních se původní motivy hledají těžko. Ani barevná symbolika nemusí odpovídat zavedeným pravidlům. Vybarvi si motiv devátého zastavení z Temného Dolu po svém.

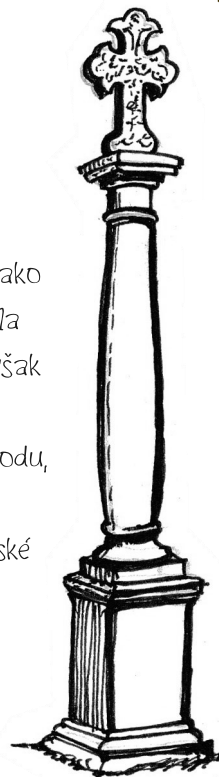
Jako výtvarníka Tě požádali, abys nakreslil obraz pro desáté zastavení nové křížové cesty.

BOŽÍ MUKA

Na území Čech se stavěla boží muka, která označovala místa uložení ostatků padlých vojáků nebo bývala připomínkou jiných tragických událostí. Někdy byla využívána jako mezníky na hranicích katastrů obcí, mohla sloužit i jako rozcestníky. Zejména byla však místem určeným k modlitbě, zastavení a rozjímání na cestách, k prosbám za úrodu, dešť, uzdravení, narození dítěte nebo dalších potřeb. Jsou dokladem obecné lidské touhy po boží blízkosti.

Na obrázku je text a datum, kdy byla boží muka postavena. Vyzkoušej si čtení písma z 18. století a přepiš si text i datum. Text si napiš dnešním pravopisem. Dokážeš to!

HRANIČNÍ KAMENY – MEZNÍKY

Lidé si odpradávná ohraničovali nebo alespoň viditelně označovali hranice svých majetků. Typickým ohraničením je plot.

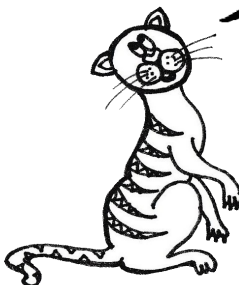
Podél hranic panství, země nebo i na hranicích lesních pozemků byly ve větších vzdálenostech od sebe umísťovány hraniční kameny, zvané též mezníky. Mívají různý tvar a jsou nastojato usazené do země. Na bočních stranách mívají nápisy, které označují majitele – zkratku jména, erb, ale také letopočet nebo pořadové číslo. Jednoduché hraniční kameny bývají bez nápisů a mají na horní ploše alespoň vytesaný křížek.

Nakresli si hraniční kámen a na jeho plochu vepiš svoji značku. Mohou to být například počáteční písmena tvého jména.

28

Tento hraniční kámen označoval hranici panství Bertolda Viléma z Valdštejna. To prozrazuje nápis složený z počátečních písmen jeho jména: BW.

SOCHY SVĚTCŮ

Sv. Václav

Světcí se narodili jako úplně obyčejní lidé, ale díky svému jednání a dobré povaze se stali vzorem hodným následování. Všichni však nebyli dobráci od svého narození, ale díky nějaké události poznali, že pomáhat druhým a nemyslet sobecky jen na sebe je smyslem jejich života.

Většina světců je i patronem, který ochraňuje určitou skupinu lidí, např. řemeslníky, pocestné anebo napomáhají při neštěstí (požáru, nemoci, ztrátě nějaké důležité věci). Světcí často bývají zobrazeni s předměty, kterým říkáme atributy. Podle nich přesně poznáme, koho socha zobrazuje. Lidé dříve většinou neuměli číst, ale dobře rozeznali jednotlivé světce, kteří je provázeli každodenním životem.

Sv. Florián

Sv. Jan Nepomucký

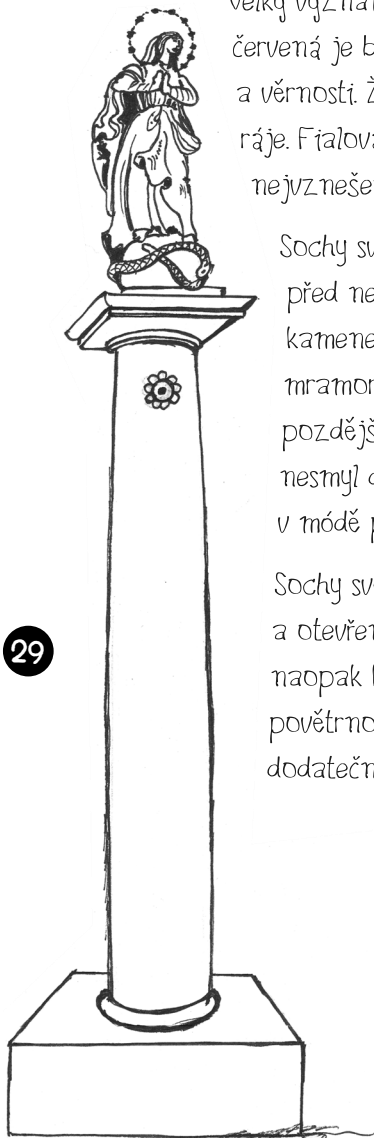

Můžeš si vybarvit všechny tři patrony. Zkus se zamyslet nad symbolikou barev i obrázků.

Velký význam měly kromě atributů také barvy. Bílá připomíná nevinost a čistotu, červená je barva ohně, krve a lásky, ale také pýchy a nenávisti. Modrá je barva pravdy a věrnosti. Žlutá symbolizuje slunce, věčnost, ale i závist. Zelená je barva naděje, symbol ráje. Fialová je barvou rovnováhy, znovuzrození, ve středověku byla považována za nejvznešenější barvu. Černá barva symbolizuje smrt, beznaděj a prázdno.

Sochy světců byly často natírány barvou nejen kvůli ochraně před nepřízní počasí, ale také proto, aby se zakryly kazy kamene nebo připomínaly přepychovější materiál, zejména mramor. Až do 19. století byly sochy velmi barevné. Při pozdějších opravách restaurátoři zbytky barev, které nesmyl déšť, úmyslně odstraňovali, protože tehdy byl v módě prostý kámen.

Sochy světců byly někdy umísťovány do kaplí a otevřených zvoníčků, aby je zdobily, jindy naopak kaple sloužila jako jejich ochrana před povětrnostními vlivy a byla postavena až dodatečně.

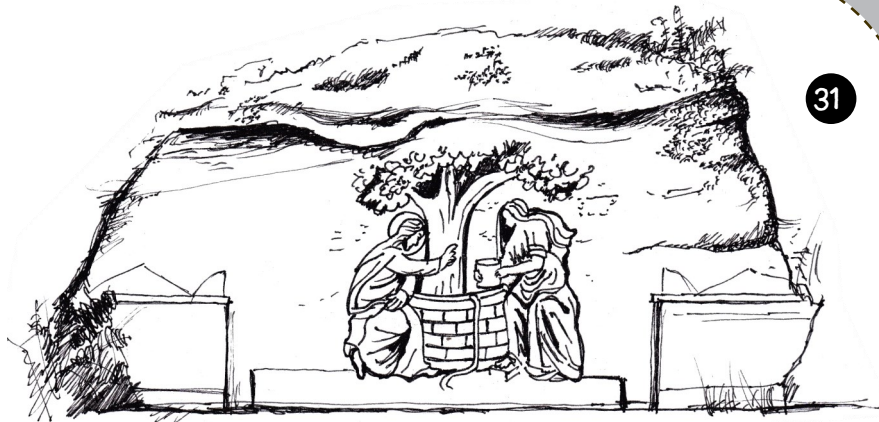

Kdo je restaurátor a čím se zabývá?

.....

SKALNÍ RELIÉFY

Reliéf je plastické výtvarné dílo, které vystupuje z plochy pozadí. Může zobrazovat ornamenty nebo lidské postavy a slouží k výzdobě staveb, pomníků, náhrobků i drobných uměleckých předmětů. Reliéf patří k nejstarším formám v sochařství.

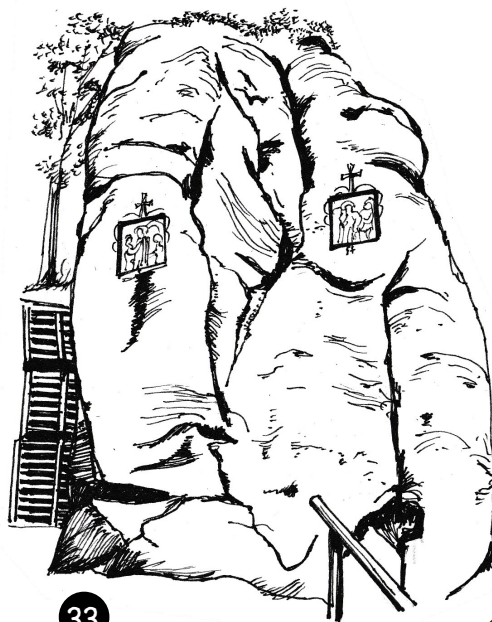
31

Reliéfy často sekali zruční lidoví umělci i do skal pod širým nebem. Ze skály postupně odsekávali přebytečný pískovec a pomocí kovových nástrojů tvořili postavy a další motivy. Samaritánku pod Ostaší vytesal v polovině 19. století místní kameník Celestýn Šolc. Naopak výjevy v lese nedaleko Kuksu ztvárnil již tehdy

32

významný barokní sochař Matyáš Bernard Braum, kterého na své panství pozval hrabě František Antonín Špork.

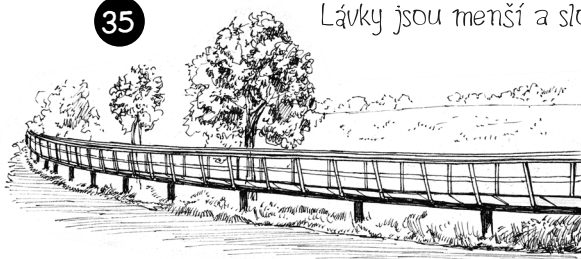

33

MOSTY A LÁVKY

Pohyb krajinou lidem odjakživa ztěžuje voda v korytech potoků a řek nebo zaplavené nízko položené louky. Nejdříve naši předkové překonávali vodní toky jen v mělkých místech, které přebrodili na druhou stranu. Později začali stavět lávky a mosty, dřevěné i kamenné.

35

Lávky jsou menší a slouží zpravidla jen pěším. Mosty jsou větší a unesou nejen pěší, ale i jezdce na koni, povozy tažené koňmi a dnes i automobily.

34

V místech častých záplav si lidé stavěli kamenné nebo

ocelové vyvýšené chodníky – inundační lávky. Jsou to úzké a dlouhé lávky postavené na tak vysokých sloupcích, aby se po nich i v době povodně dalo projít suchou nohou.

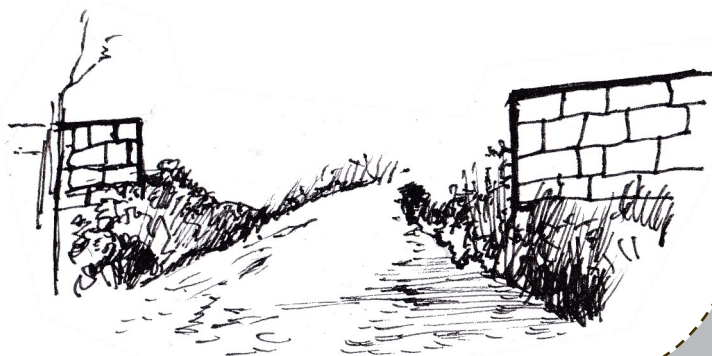
36

Zajímavostí našeho kraje jsou kryté lávky, po kterých můžete přejít třeba přes řeku Úpu na řadě míst mezi Trutnovem a Českou Skalicí.

Cesta končí na břehu říčky. Nakresli most, přes který budou lidé moci přecházet na druhou stranu.

ROZCESTNÍKY

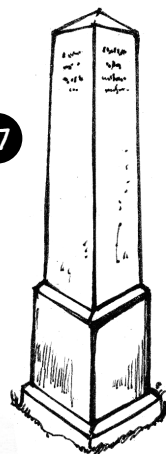
V 18. století začala v českých zemích modernizace cestní sítě, aby se zjednodušila a zrychlila doprava. Budovaly se nové hlavní cesty, co nejvíce přímé, které se často vyhýbaly vesnicím. Protože se tak dělo na pokyn císaře, říkalo se jim *císařské silnice*.

U křižovatek hlavních cest byly během 19. století umísťovány kamenné rozcestníky v podobě válce nebo jehlanu s nápisy, které určovaly směr a vzdálenost.

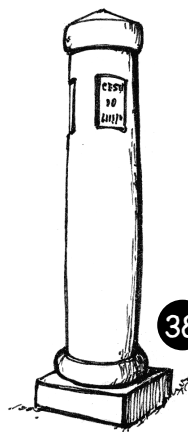

Dnešní dopravní značení je velmi jednoduché a má jednotnou podobu. Jak by vypadaly podle tebe, kdybys je směl navrhnout.

37

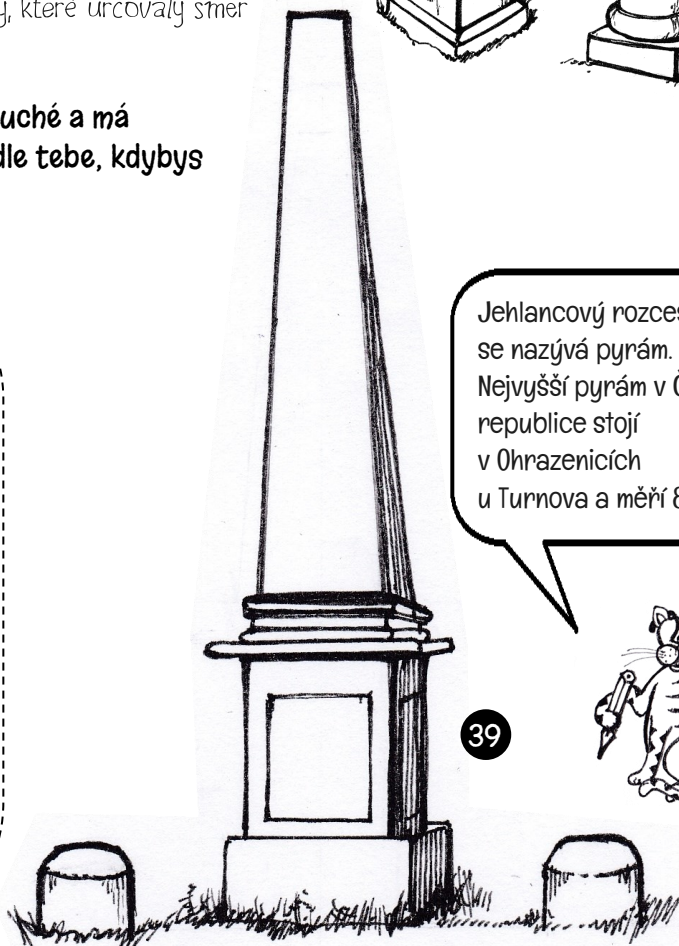

38

Jehlancový rozcestník se nazývá pyram. Nejvyšší pyram v České republice stojí v Ohrazenicích u Turnova a měří 8,44 m.

39

POMNÍKY OBĚTEM VÁLEK A DALŠÍ POMNÍKY

Snad v každém městě a vesnici najdeme pomník obětem 1. světové války (1914–1918). Na naprosté většině těchto pomníků se dočtete jména padlých nebo nezvěstných vojáků. Všimněte si, že se často jedná o velmi mladé lidi. Podobné, avšak méně časté je to s pomníky obětem 2. světové války (1939–1945).

Zamysli se, proč je tolik pomníků padlým v 1. světové válce oproti pomníkům obětem 2. světové války.

-
-
-

V krajině kolem Sadové, a také kolem České Skalice, Náchoda nebo Trutnova a Jičína najdeme stovky pomníků, které připomínají vojáky padlé v prusko-rakouské válce roku 1866, jejíž důležité bitvy se odehrály právě tady.

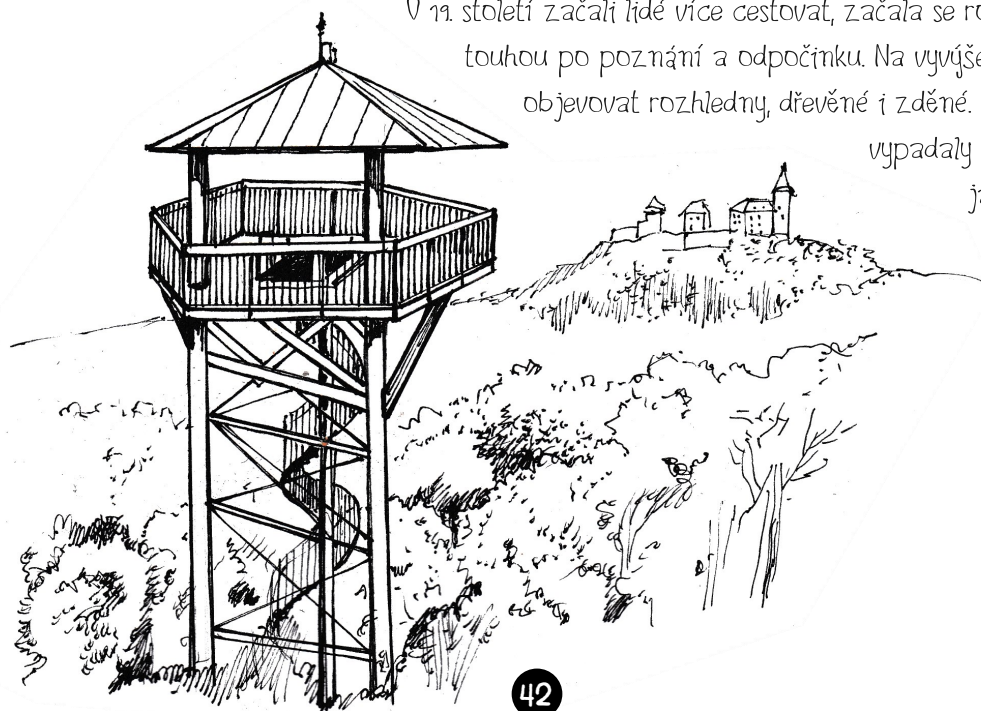
V centrech obcí a měst stojí často také pomníky připomínající významné osobnosti naší historie – politiky, spisovatele, filozofy, hudební skladatele, vědce...

40

41

ROZHLEDNY

V 19. století začali lidé více cestovat, začala se rozvíjet turistika živená touhou po poznání a odpočinku. Na vyvýšených místech se začaly objevovat rozhledny, dřevěné i zděné. Zejména ty zděné často vypadaly romanticky, například jako středověká věž.

42

Obrázky nakreslil Viktor Blažek

Texty napsali Jiří Balský a Viktor Blažek

Graficky upravila Eva Macková

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově v roce 2022

Vytiskla tiskárna Fronte s.r.o. v Sezemicích

Publikace vznikla v rámci výzkumné činnosti NPÚ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

ISBN 978-80-88226-36-9